Levende ambachten

viltapplicaties en ander moois uit het Portugese dorp Nisa

Tekst en foto's: Mirja Wark.
Tekening pag. 16: Henk Beukers.

Zowel in het voor- als in het najaar van 2001 is er een speciale textielreis geweest naar Portugal, georganiseerd door Handwerken zonder Grenzen. Er was zoveel belangstelling voor, dat de reis dit najaar weer op het programma staat. De reisleiding is in handen van Mirja Wark. Op de hier volgende bladzijden geeft zij u een indruk van het bezoek aan het dorp Nisa en een bijzondere weverij in Beiriz.

Op tafel voor me staat een gerecht bereid met blokjes varkensvlees, kokkelschelpen en groene kruiden. Mijn reisgenote krijgt een aardewerken ovenschotel met daarin gestoofd konijn. Het ruikt verrukkelijk, het smaakt nog beter. Dit is je ware Portugese boerenkeuken.
Het piepkleine restaurantje waar we lunchen staat in Nisa, gelegen in de Alto Alentejo, een provincie die ten noorden van de Algarve ligt, in het zuiden van Portugal. Dit is de armste en leegste streek van het land. Het ruime, glooiende heuvelland was tot de revolutie in 1974 in het bezit van grootgrondbezitters die er boomgaarden vol kurkeiken en olijfbomen aanplantten, tarwevelden lieten inzaaien en schapen en varkens hielden. De coöperaties die na de revolutie gesticht werden om het land te beheren, konden maar moeilijk het hoofd boven water houden door onervarenheid, droogtes en de ingewikkelde Europese regelgeving. Voor een deel is het land nu opnieuw privé-bezit geworden, vaak in handen van de oorspronkelijke eigenaars. Het aantal bewoners in de regio is gedaald met 45% tot krap een half miljoen.
Nisa is een dorp als zoveel andere hier, prachtig in al zijn eenvoud. De huizen zijn wit gesaust en het houtwerk is in kleuren geschilderd. Op een kerktoren hebben maar liefst vijf ooievaarsstellen hun nest gebouwd. De vogels vliegen af en aan om hun kroost te verzorgen. Op het grote plein staan breedgekroonde bomen die welkome schaduw bieden. De mensen hebben geen haast. Ze keuvelen wat in het park of drinken een kopje koffie op een terrasje. Het zijn voornamelijk ouderen. In winkeltjes rond het grote plein is veel handwerk te koop. Het winkelpersoneel vertelt ons dat het wordt gemaakt door vrouwen die samen handwerken in coöperaties. Sommige coöperaties verkopen het werk in de dorpswinkeltjes. Andere sparen de producten op voor het seizoen van de grote jaarmarkten.
Waar zijn deze nijvere dames te vinden?

Een gevelrij aan het plein in het historische centrum van Nisa.

In de werkplaats hangt een blauw gordijn met beige applicatie.

De twee lagen vilt en het papier met opgetekend patroon zijn op elkaar geregen. De naaister volgt al stikkend de tekenlijnen.

Viltapplicaties

De eerste aanwijzing vinden we per toeval. Meteen achter de kerk staat een oud gebouw met een bord bij de brede eiken voordeur waarop staat: "Centro Artesanato Regional de Nisa". De deur staat aan en we duwen hem open. De werkplaats bestaat uit twee kamers met hoge plafonds en grote ramen. Acht vrouwen verwerken er vilt. We worden hartelijk verwelkomd en mogen alles bekijken en vragen. Oorspronkelijk werd het vilt alleen gebruikt om de wijde rok van de klederdracht te versieren. Men appliceerde een brede rand met bloemmotieven langs de zoom. Nu maken zij ook speldenkussens, pannenlappen, scharenzakjes, boekenleggers, onderzetters, kussenhoezen, kleedjes en lopers. Grote stukken, zoals gordijnen, grote kleden en lopers, worden op bestelling gemaakt. Het zal kenners opvallen hoe veel dit Portugese viltwerk lijkt op het Hongaarse.

Tijdens ons bezoek werkt de coöperatie aan een bestelling uit Amerika. Daar zijn ze best trots op. Het is een opdracht van een particulier voor een tafelkleed, een loper en een set gordijnen met druivenranken. De hoofdkleur is cognacbruin, de ondergrond van het motief is zwart. De kwaliteit vilt is 90% wol en 10% synthetische bijmenging.

Op een reusachtige tafel in het midden tekent een vrouw wijnranken over op dun papier. Daarna legt ze een lap zwart vilt op de tafel met daaroverheen de lap cognacbruin vilt. Daarop rijgt ze de tekening vast met grote steken, door beide lagen stof heen.

Dit geheel gaat naar de vrouw achter de naaimachine. Voor de bovendraad kiest zij een cognacbruin garen en op de spoel zet ze zwart garen. Zij stikt precies op de tekenlijnen. Het is verbazend hoe snel ze de krommingen en hoeken van de bladeren en ranken kan stikken. Aan het einde van een

Een schaar helpt bij het verwijderen van het patroonpapier.

stiksel werkt ze een paar steekjes achteruit om af te hechten. Ook de heel grote lap voor een gordijn schuift ze moeiteloos heen en weer. De ervaren vrouwen stikken een paar meter rand per ochtend.

Het karweitje dat nu volgt is prutserig en tijdrovend. Twee vrouwen, zittend op lage stoeltjes, trekken met de punt van de schaar alle papier weg. Waar de naden dicht bij elkaar liggen is extra aandacht vereist. Als alle papier weg is, ligt er een bruine lap met bruine stiksels op hun schoot. Deze

Deze vrouw knipt het overtollige vilt van de applicatielaag weg. Nu pas komt het patroon tevoorschijn. Als bescherming voor haar kleding draagt ze "mouwen" en een jasschort.

Loper waarbij de applicatielaag al gedeeltelijk is weggeknipt.

lap wordt vervolgens stevig geperst om hem zo glad mogelijk te maken. Maar het blijft een effen bruine lap.
Het wondere resultaat wordt pas zichtbaar door het werk van de knipsters, die het overtollige vilt wegknippen met hun perfecte, tot aan de punten knippende scharen. Langs de rand van het stiksel volgen ze de naden van de cognacbruine bovenlaag op een millimeter afstand. Een rank van slechts enkele millimeters breedte heeft slechts één stiksel en ze knippen aan beide zijden het vilt weg. Een vaste hand is hier geboden. Als het knippen netjes gebeurt dan is de weggeknipte vorm nog te gebruiken als applicatie op een ander, kleiner project. Het eindresultaat is een prachtig werkstuk. De Amerikaanse opdrachtgever kan tevreden zijn!

Kleine werkstukjes zoals pannenlappen, speldenkussens en etuis worden gemaakt voor de verkoop op markten en in winkels. Het patroon van het schaaretui is hierbij afgedrukt. Alleen de rode stiklijnen worden overgenomen op het patroonpapier.

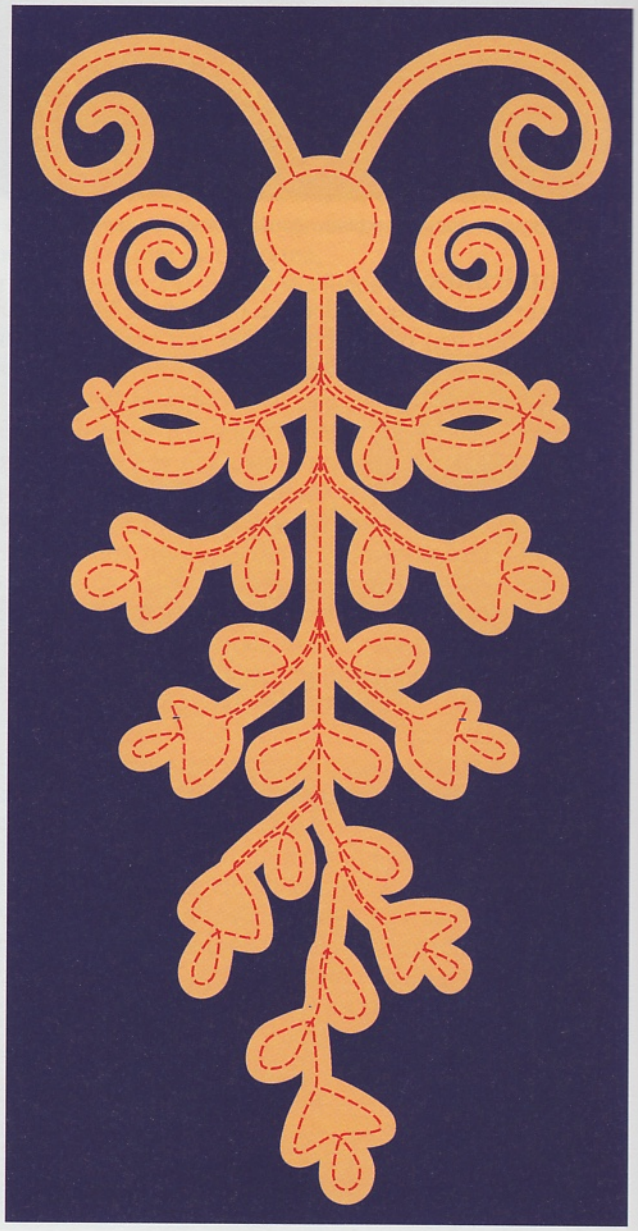

Typisch voor Nisa zijn dit soort veelkleurige, geborduurde bloempatronen op een zwarte ondergrond.

Werkplaatsen

In een locaal gidsje staan 48 namen vermeld van vrouwen die ambachtelijk handwerken voor de verkoop. Zij hebben zich in groepjes/coöperaties georganiseerd. Op straat spreek ik een oude vrouw aan en vraag naar zo'n coöperatie. Ze brengt ons naar een onverwachte plek. Naast een verveloze deur in een ooit witgeverfde muur hangt een bordje: "Grupo de Alinhavados Bordadodase". Achter de deur gaat een trapje omhoog en via een terrasje komen we in een lichte, zonnige bovenwoning, waar in vier kleine kamers een aantal vrouwen aan het handwerken zijn. Ieder werkt in de techniek waarin zij goed is. Iemand vervaardigt artistieke vilten capes, een ander borduurt/appliceert babylakentjes, een aantal vrouwen maakt open borduurwerk. Alle borduursters werken zittend op een laag stoeltje met de stof om een hard kussen getrokken. Die houten stoeltjes zijn op zichzelf ook al juweeltjes met hun gedraaide pootjes en biezen zitting. Het houtwerk is in vrolijke kleuren geschilderd en gedecoreerd met bloemetjes. Aan de wand van de werkplaats hangen voorbeelden van de veelkleurige geborduurde bloempatronen op een zwarte ondergrond, die typisch zijn voor Nisa. De "maestra" blijkt in Lissabon te zijn. Ze demonstreert daar en heeft alle verkoopbare spullen meegenomen.

Voor het volgende bezoek moeten we in het historisch centrum zijn. Goed verscholen in een hoekje van het plein geeft een middeleeuwse poort toegang tot het historisch centrum. Smalle straatjes met piepkleine huisjes, die elk wel iets unieks hebben: een kooitje met een kanariepietje, of een bloembak met bloeiende bloemen, een kefhondje op de stoep, of een grote wastobbe. In een fort-achtig gebouw moeten we in een donker trappenhuis de uitgesleten trappen op en komen bij twee kamers waar een moeder en dochter kerstmannen van vilt maken om over een wijnfles te zetten. We bewonderen hun werk in de "showroom".

Zo, nu is het wel even welletjes met de textiel.

Houtbewerker

Teruglopend naar het plein dwalen we wat door de steegjes van het oude centrum. We komen langs het gemeentehuis en ook langs een ziekenhuisachtig gebouw. Later blijkt het een oudemannenhuis te zijn. De schilderachtige, half vervallen huisjes aan de overkant trekken eerder onze aandacht. Een deur staat open. Binnen zit een oude man hout te bewerken. Hij laat ons zijn gloednieuwe, zelfgemaakte wandelstok zien. Er zit een verrassing in. De man zet zijn mond aan het handvat en blaast. Hij heeft er een fluitje in gemaakt. We raken in gesprek en Fernando is vereerd met zoveel belangstelling. Hij gebaart ons te wachten en verdwijnt naar de overkant. Daar woont hij samen met andere oudjes. Even later komt hij terug met twee beeldjes in hout. Ze stellen een man en een vrouw voor. Ze zijn naakt maar de man heeft wel een hoed op. Daardoor is hij veel kleiner uitgevallen dan zijn eega. Vol trots laat Fernando zijn geheimpje zien; in de voet van elk beeldje is een fluitje gemaakt. Een vriend die erbij is gekomen, laat zijn "Fernando Mori" zien. Het is een sleutelhanger in de vorm van een vrouwenfiguur met in de voet, jazeker, een fluitje. De sleutelhanger mag verkocht worden en Fernando wil er best nog even zijn initialen in snijden. Ik zou graag bij elkaar zien wat deze fluitjesmaker uit Nisa in zijn leven al gemaakt heeft!

Fernando Mori in zijn werkplaats met de beeldjes van Adam en Eva. In de voet van elk beeldje is een fluitje verstopt.

Pottenbakker

In Portugal zijn veel keramisten die potten draaien, tegels bakken en beeldjes boetseren. Op elke markt kan je er stalletjes vol mee vinden. Iedere streek heeft zijn eigen stijl en tradities. Het aardewerk uit Nisa is heel opvallend door de sierlijke vormen van de potten en door hun decoratie van kleine witte steentjes.

Het kost wat moeite, maar we vinden Antonio Caixado Paquito in zijn werkplaats. Zijn naam hadden we al in Nederland uit een gidsje opgeschreven. Hij draait en zijn vrouw decoreert. In de hoek van de werkplaats is een grote tobbe waarin de klei weekt. Antonio kneedt porties die groot genoeg zijn om er een pot van te draaien, en plakt die in grote klodders tegen de wand van de werkplaats. Het is een prachtig gezicht omdat in elke koek een stevige handafdruk staat. Bij het raam staat de schopschijf.

Antonio Paquito aan de schopschijf.

Foto linksboven.
In een hoek van Antonio`s werkplaats zijn kleiklodders van voorbewerkte klei tijdelijk tegen de muur geplakt. Zijn forse handafdruk is duidelijk zichtbaar.

Voor de werkplaats van Antonio Paquito staan de potten van deze ochtend in de zon te drogen. Daarna worden ze gebakken in de oven achter de werkplaats.

Antonio Paquito's vrouw versiert de keramiek met stukjes witte kwarts en vult dit nog aan met krasjes die zij maakt met een naald en afdruksels van de dop van een tandpastatube.
In deze werkplaats worden zowel hele grote potten als piepkleintjes gemaakt, allemaal op dezelfde wijze versierd. Op bovenstaande foto een grote waterkruik met daarop een soort diep bord waarin een kleine waterkruik past. Hiermee wordt het water uit de grote kruik geschept.
Op de onderste foto een dergelijke grote met kleine kruik, maar dan slechts 13 cm hoog in totaal. Het is een geliefd souvenir.

Met vaardige handen vormt hij vaas na vaas en pot na pot. Na een korte droogtijd krijgen de stukken een dompelbad in rode slib. Als die droog is begint het versierwerk van zijn vrouw. Zij heeft een groot stuk witte kwarts verpulverd en de steentjes gezeefd om ze op grootte te sorteren. Pot voor pot drukt zij steentjes in bloempatronen, ranken en bladeren in de nog zachte klei. Als "finishing touch" krast en drukt ze ook nog extra patroontjes in de klei. Een naald en het dopje van een tandpastatube zijn daarbij haar werktuigen. Als een pot klaar is brengt zij deze naar buiten om voor het huis in de zon te drogen.
Achter de werkplaats in een schuurtje staat een moderne gasoven, waarin de potten gebakken worden als ze eenmaal droog zijn. Ernaast ligt de oude, houtgestookte oven er verwaarloosd bij. Het echtpaar lijkt geen problemen met de afzet te kennen, want de schappen in de werkplaats zijn zo goed als leeg.

In Nisa raak je niet gauw uitgekeken. Men maakt er ook nog manden, blikwerk, stenen beelden en lederen en kurken artikelen. Na onze heerlijke lunch moeten we weer verder. Met weemoed zeggen we vaarwel. "Adeus".